

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtár

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1967. LXXI. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
 Király István
 Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 Somogyi Sándor
 Sőtér István
 Szauder József
 Tolnai Gábor
 Varga József

SZERKESZTIK

Klaniczay Tibor
 Németh G. Béla
 felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlószi Tibor
 titkár
 V. Kovács Sándor
 Rigó László
 Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11–13.

- V. Windisch Éva: Klasszicizmus és szentimentalizmus a XIX. század elején 381
 Nagy Miklós: Jókai a franciás romantika igézetében 409
 Király István: A halál-motívum Ady Endre költészetében pályája első szakaszán 1905–1908 között 422

Kiseb közlemények

Virágh Ferenc: Adalékok a törökkori Gyula epikus énekeihez. 441 — Komlószi Tibor: Balassi Ferenc és Zsófia-asszony? 443 — Zsoldos Jenő: Cabet az 1830-as évek magyar sajtójában. 444 — Bódor Sándor: Néhány újabb adat Gozdu Elek életrajzához. 449 — R. Kocsis Rózsa: Modern magyar drámai kísérletek az expreszszionizmus jegyében. 451

Adattár

Alszegehy Zsolt: Adalék a protestáns iskoladrámák XVIII. századi történetéhez. 455 — Karl-Heinz B. Jüggel: Elfeljejtett magyar versek XVII–XVIII. századi külföldi disszertációkban. 464 — I. Bonnyai Sinaor: Kölcsey Ferenc ismeretlen tudósítása Almási Balogh Pálnak Kölcsey Kálmán betegségéről. 468 — Nagy Géza: Vörösmarty-írárok 1848-ból. 470 — Kőhegyi Mihály: Császár Ferenc levelei Tompa Mihályhoz. 473 — Rigó László: Kemény Zsigmond beszéde Kolozs megye közgyűlésén, 1842. július 26-án. 475 — Bustya Enare: Adatok Kosztolányi marosvásárhelyi előadó útjához. 478

Szemle

- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból (*Bán Imre*) 482
 A Heidelbergi Káté története Magyarországon (*Pirnat Antal*) 486
 H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (*Tolnai Gábor*) 492
 D. Mervyn Jones: Five Hungarian Writers (*Horváth Károly*) 497
 Varga József: Ady Endre (*Kovalovszky Miklós*) 498
 Illés László: Józanság és szenvedély (*József Farkas*) 501

*

Kulcsár, Petrus: Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae. — Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. — Lippay János: Psoni kert. Bécs, 1664. — Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon. 1797–1848. — La presse ouvrière. 1848–1850. — Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. — Bölöni György: Nemzedékről nemzedékre. — Tamás Aladár: Aggodalom jegyében. — A XX. századi magyar irodalom tanítása a középiskolában. (V. Kovács Sándor, Tarnóc Márton, Varga Imre, Tamás Anna, Lukácsy Sándor, Varga József, Sinka Erzsébet, Nagy Istvánné, Heverde László) 503

Krónika

„A magyar irodalomtudomány története” c. kézikönyv tervezete (*Tarnai Andor*) 511 — Az „Annales historiques de la Révolution française” magyar különszáma (*L. S.*) 514 — Intézeti hírek (1967. április 1–június 30.) 515

V. WINDISCH ÉVA

KLASSZICIZMUS ÉS SZENTIMENTALIZMUS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

(Egy gyászvers-gyűjtemény tanulságai)

1.

Az irodalmi termelés ugrásszerű megnövekedése a XVIII–XIX. század fordulóján arra kényszerítette s kényszeríti ma is irodalomtudományunkat, hogy figyelmét e korszakban elsősorban a viszonylag kiemelkedő irodalmi alkotásokra fordítsa. Míg a korábbi századok irodalmi termékei a fennmaradt művek csekélyebb száma folytán pusztá létükkel az irodalomtörténetírás anyagává váltak, e korszakban már lehetséges és szükséges magasabb mérce alkalmazása, a valóban irodalmi értékű művek kiemelése az irodalmi szándékú alkotások közül — miközben a művek egyre nagyobb tömege süllyed el az irodalom alatti irodalom bizonytalan határú, homályos birodalmába. Ha a következőkben mégis arra teszünk kísérletet, hogy ebből az elsüllyedt masszából valamit a felszínre hozzunk, ezt a kísérletet az indokolja, hogy a vizsgálni kívánt alkotás — illetve alkotások gyűjteménye — néhány tanulsággal szolgál a magas irodalom fejlődési törvényszerűségeinek illusztrálásához is.

Mint irodalomtörténetírásunk az elmúlt években megállapította, a szentimentalizmus mint az uralkodó klasszikát kísérő és követő izlés- és stílusirányzat terjed el a századforduló éveiben Magyarországon.¹ A klasszika késői szakaszának nagy műfaja, a líra, hagyományos formák között új, szentimentális életérzést fejez ki; s ez az érzés teszi elégikussá az ódát is, az episztolát is, ez irányítja a költők figyelmét a mulandóság gondolatára, melynek megéneklése olykor a fájdalom átélésének intenzív kifejezésében, olykor hazafias-kulturális moralizálásban csúcsosodik ki;² olykor a lét problematikájának filozófiai igényű felméréséhez vezet el a költőt, mint legkimagaslóbban Csokonait, amikor a lélek halhatatlanságáról elmélkedett.

Hogy azután ez az életérzés rövid idő alatt szélesebb köröket hódítson meg magának, erről több irányból is történik gondoskodás. Egyfelől a társadalom megcsömörleni látszik a hanyatló felvilágosodott abszolutizmus által dogmatizmusba és bürokratizmusba süllyesztett racionalizmustól, s a felvilágosodás eredményeiből — tudatosan vagy tudattalanul — a rousseau-i elemeket kívánja magáévá tenni, szabad gondolatok helyett szabadon áradó érzésekre vágyik. Másfelől — s épp ezért — nagy hatást gyakorolnak az ennek az áramlatnak megfelelő irodalmi alkotások, nemcsak a szentimentalizmustól legkorábban megérintett költők (mint főleg Ányos és Dayka) talán viszonylag kevésbé ismert költeményei, hanem prózai művek is, mint a *Fanni hagyományai*, az 1790-ben magyarul megjelent *Hervey sirhalmái*, az 1787-ben és 1795-ben megjelenő *Young éjtszakái*, s mint a kor szentimentális jegyeket viselő s igen olvasott románirodalma.

Az érzékenység, az érzelmelek kultusza a XIX. század elején szélesebben elterjedve, a magas költészet mellett természetesen a halotti költészetben találja meg legtermékenyebb talaját: ez az a terület, ahol a szentimentális gondolat- és érzéskomplexum az igénytelenebb költő számára is kifejezhetővé válik. Ennek a folyamatnak során jön létre az a műfaj, amit Magyarországon tulajdonképpen sírköltészetnek nevezhetünk, melynek szép darabjai lelhetőek

¹ SZAUDER JÓZSEF: A magyar szentimentalizmus problémái. ItK 1963. 411.

² HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. A MTA I. OK 1962. 249.

fel legjelentősebb költőink oeuvre-jében is, s melynek a Hajóssy Joanna emlékére összeállított kötet talán legfőbb terméke — legfőbb nem egyes darabjainak értékét tekintve, hanem éppen mint az irányzat átlagszínvonalát országos keresztmetszében bemutató gyűjtemény.

A Memoria posthuma . . . Joannae Baptistae Kovachich natae Hajóssy vatum coaevorum, potissimum Hungarorum polyglottis poematibus celebrata című, kéziratban fennmaradt versgyűjtemény 1806 és 1810 között keletkezett, Kovachich Márton György neves jogtörténész és forráskiadó 1800-ban fiatalon elhunyt felesége emlékére. Kovachich — egy rosszul sikerült második házasság intermezzója után — Czetter Sámuellel metszetet készített az elhunyt első asszony Stunder dán festő által festett portréjáról. Ez a képmás az alapja Kovachich tervének, hogy soknyelvű gyászvers-antológiát állítson össze Joanna emlékére. Barátain keresztül mozgósítja az ország verselőit, szétküldve a metszetet — hiszen a felkérendő verselők sohasem látták Joannát. Tovább még egy metszetet készített: Friedrich John Bécsben élő neves művész, s ő maga rövid latin életrajzot ír az elhunytól, szintén azzal a céllal, hogy ezzel a költeményekhez anyagot, ihletet szolgáltasson. Az egész országra kiterjedő szervezkedés eredményeként 48 szerző tollából 72 költemény gyűlik össze, 40 magyar, 20 latin, 6 német, 3 szlovák, 1—1 pedig francia, angol és román nyelven. Az anyagból a fiatal Horvát István válogatja ki azokat, amelyeket közlésre érdemesnek tart, de a kötet sohasem lát napvilágot.³ Kézirat formájában is érdekes forrása azonban a kor irodalmi közlésének, bemutatva azt, hogyan reagálnak azonos témára az ország különböző pontjain élő, különböző műveltségű, ízlésű, színvonalú költők és versificátorok.

A versek áttekintése előtt az alapjukul (illetve egy részüknek alapjául) szolgáló életrajz, a *Vita Joannae Bapt. Kovachich* című füzet is érdemel némi figyelmet.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a sok szempontból rendkívüli tudós szerző irodalmi képességekkel a legcsekélyebb mértékben sem rendelkezett; az irodalom körébe vonható alkotást ezen a füzetten kívül nem ismerünk tőle; annál inkább nyilatkozatokat, melyekben a román-olvasás divatját ítéli el. Az életrajz megírásánál sem vezette irodalmi szándék. Klasszikus értelemben vett életrajzot ír: ismerteti elhalt felesége származását, rokonságát; azután rátér (möglegyetős részletességgel) a házasság létrejöttének történetére, a fontosabb beszélgetések szavait is visszaadva (de mindig függő beszédben). Majd ismerteti a rövid házasság fő eseményeit, Joanna utazásait, gyermekei születését, végül leírja betegségét, utolsó óráit és halálát. Az életrajzírás szabályai szerint a nő (hihetetlenül precíz) külső leírása következik, majd nyelvtudása, háztartásbeli ismeretei, lelki tulajdonságai, s magatartása, életmódja házasságában. Mindezt Kovachich harmadik személyben, szándékos szárazsággal beszéli el; bár Joannát minden vonatkozásban a női szépség és a női erények rendkívüli mintaképek rajzolja, hangja eközben egy pillanatra sem melegszik át, saját fájdalmát is hideg, tárgyilagos szemlélőként adja tudtunkra.⁴ A szellemileg a jozefinizmus idején kialakuló Kovachichra a

³ A kötet keletkezésének történetét részletesen ismerteti, a költők foglalkozási megoszlását is vizsgálva Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1966 c. kötetben megjelenő Versgyűjtemény Kovachich Márton György felesége emlékére. Adatok a XIX. század eleji magyar irodalmi élet történetéhez c. tanulmányom. — A kéziratot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzti, jelzete: Fol. Lat. 112. Másolatkötet a kiadásra szánt versekről: Fol. Hung. 152.

⁴ Pl.: „Maritus extremo sibi, et coniugi compatiens animi dolore dies, noctesque tacite carpebatur, simulabat nihilominus, vt poterat, vultum ita hilarem, vt coniunx de restituenda quidem sua valetudine anxie sollicitum crederet, de vita desperantem non animaduerteret. Frustraneo conatu adhibita sunt omnia, quae medici ad palliandum potius periculum, quam depellendum in flore iuuentutis immedicabile malum, praescribebant.” Vagy: „... nondum quadrante horae elapso, accurrat vigil ancilla, et heram in agone esse renunciat. Maritus citato gressu coniugem accedens, atque Ioannam suam inclamans, vix vno minuto volante bis adhuc caesos ocellos apertos, mox exstinctae clausos, nunquam amplius vidit. Altera die sub vesperum, frequenti concursu funus elatum, cum filio, nondum trienni, ad tumulum vsque comitatus est. Ita hoc rarum decus mulierum, velut rosa vixdum euoluta celeriter emarcuit!” (11—12.)

korszak racionalizmusa kitörölhetetlen bélyeget ütött; neki magának a szentimentalizmushoz nem lehetett köze, nyilván irodalmi termékei sem jutottak el hozzá.

S ami meglepő: ez a füzet ilyen körülmények között is 'artalmazza mindazokat az elemeket, melyek a szentimentális prózára jellemzőek. A kor kutatója ezeket a hétköznapi apró dolgai iránti érdeklődésben, az intim hangulatok, a családiasság megjelenítésében, a fojtott szexualitás s a különös helyzetek kedvelésében jelöli meg⁵ — mindezek a mozzanatok, mint talán rövid ismertetésünkben is kitűnt, jelen vannak a „Vita”-ban; ha az olvasó túlteszi magát az előadás szárazságán, a szentimentális románok egy igen távoli rokonával érezheti magát szemben — aminek báját még az is fokozza, hogy valóban megtörtént eseményeket beszél el, megfelelve ezzel a szentimentális román további követelményének is.⁶ Valóban, a XVIII. század polgára a racionalista és szentimentális polgár egységéből áll elő, s azt, amivel egy kor levegője telítve van, tudattalanul az is magába szívja, aki tudatosan más régiók lakójának vallja és érzi magát.

Joanna életrajza azonban a maga egészében, mint látni fogjuk, csak néhány versnek szolgált alapjául. Más költők csak egyes mozzanatokot emelte ki belőle, s ehhez kapcsolták verses fejtegetéseiket. Voltak azután, akiket a „Vita” ismerete nélkül Joanna portréjának látása készített írásra; s végül vannak versek, amelyek még erre sem tesznek célzást, s gyászukat a halálesethez, a személyhez való minden konkrét kapcsolódás nélkül éneklük meg.

A versek színvonala az antológia összeállításának módja következtében természetesen rendkívül egyenlőtlen. Jelentős költő műve csak elvétve szerepel a kötetben; a többség az irodalom második, harmadik vonalának képviselője, vagy az irodalom színvonalát el sem érő verselés terméke. Áll ez különösen a nem magyar nyelvű darabokra. Így a gyűjtemény hús latin verse a latin nyelvű költészet menthetetlen előregedését példázza. Az ódák, elégiák, epigrammák az ókor óta ezerszer leírt, közhelyé vált fordulatok gyűjteményei; nem segít az sem, hogy az egyik szerző leoninusokban írja versét, vagy hogy a másik célzásokat tesz Kovachich második, szerencsétlen házasságára is, s a két asszony összehasonlításával kíván érdeket ébreszteni; hogy Szirmay Antal (a gyűjteménybe fel nem vett) latin versében Joanna szólítja meg a festőt, aki arcképét készíti, s ad neki utasításokat, milyenek kell őt festenie⁷ — a latin versek érdektelenné válásán mindez már nem változtat: a modernebb érzések, gondolatok behatolását a nyelv megkövesedett korlátai lehetetlenné teszik. Ezeket a verseket minden veszteség nélkül kirekeszhetjük vizsgálatunk köréből. Nem kívánunk itt kitérni a szlovák és román versekre sem; ezek e korszakban már nem a magyar irodalom szerves tartozékai. A francia és angol vers nem több pusztán nyelvgyakorlásnál; a hat német vers közül is csak a fele érdemel több-kevesebb figyelmet.

A magyar nyelven írott költemények között is külön egységet alkot a Száldobosi Paap család által megküldött, 20 teleírt folióra terjedő versegyveleg. A gyűjtemény egyes darabjai a Száldobosi Paap család tagjaitól s a kor asszonyköltőitől származnak; minthogy azonban ez utóbbiak is az egyik Paap kézírásával íródtak, szerzőségük kétségesnek látszik; bár az sem lehetetlen, hogy egy közkezen forgó, ma már nem ismeretes kézirat gyászversgyűjteményből írta ki őket küldőjük. Egyéni vonások mindenesetre nem különböztetik meg a különböző nevek alatt szereplő verseket, a vidéki kántorköltészet művésziellen termékeit. Nagy részük feltehetőleg nem is Kovachich felszólítására íródott: néhány adat, név megváltoztatásával e versek tetszés szerint felhasználhatóak voltak, s nyilván használták, toldozták-foldozták is őket már évtizedek óta. Nagyobb részük párosrímű tizenkettősökben készült, de vannak közöttük leoninusok, szaphói szakaszok, disztichonok is, sokszor értelmetlenségig zavaros részle-

⁵ KOCZTUR GIZELLA: A magyar szentimentalizmus európai hátteréről. ItK 1964. 420—421.

⁶ WÉBER ANTAL: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. 43.

⁷ Kovachich levelezése. OSzK Kézirattár. Quart. Lat. 43. 21. köt. ff. 87—88.

tekkel, a versformával való, a szerző minden energiáját lekötő küszködésnek világos jeleivel. Valamennyi darab a legalsóbb szintű alkalmi verselés terméke, többségükben szokványos gondolatokkal, primitív verselési megoldásokkal, régimódi, még a barokkban gyökerező képekkel, s befejezésül a gyász vallásos szellemű feloldására tett kísérlettel. Egyes versek a férj, a jóbarát, az elárvult gyermek, „egy keresztény filozófus” nevében íródtak, anélkül, hogy ez egyenítene őket. Néhány vers a „Vita” ismeretét is elárulja, s ennek egyes adatait foglalja rimekbe; az egyik elég érzéki leírását adja a fiatal asszony szépségének, a kollégiumi költészet hagyományait érzékeltetve;⁸ a másik az életrajz néhány adatát közli, s Kovachich tudományos érdemeit magasztalja:

Ennek uri párját; Kovachichnak hívják,
Zölde palma ágát az irigyek vivják.
De hijában mert ő tartván oly okossan:
Hogy nálla marad mert meg fogta markossan.
Írási el hatnak az unokákrais!
Törvényre utat szab s historiákrais.
Ekesíti király fényes hivatala
melyre érdemiért őt fel magosztala.
...
Jaj menyire bánom! hogy már ben setétült,
Házában fényesség helyett most setétült.⁹

Ami e Száldobosi-féle gyűjteményt irodalomtörténetileg némileg érdekessé teszi: az egyfelől egy mélyen az irodalom alatti szinten élő vershagyomány írásos rögzítése; másfelől annak bizonyítása, hogy a klasszikus versmérték magyar nyelvű alkalmazása már a XIX. század első éveiben gyakorlat volt ebben a rétegben is — ha e költészet gondolati, érzelmi tartalmának felrészítésére az antik versforma nem is volt képes.

2.

E versek leválasztása után a gyűjteménynek 25 olyan darabja marad, ami valamiféle irodalom- vagy művelődéstörténeti tanulssággal szolgálván, megérdemli az ismertetést: 22 magyar nyelvű és 3 német. A gyűjteményt két nagyobb terjedelmű költemény vezeti be: Czinke Ferenc és Bozóky Mihály, a halotti verseiről ismert maróti kántor és jegyző megkísérelték a „Vita”-t verses elbeszéléssé átalakítani. Bár egyikük sem volt képes arra, hogy az alapul szolgáló szövegből hiányzó költőiséget a maga tehetségével pótolja, munkájuk így is szolgál tanulságokkal.

Az egyetemi katedrát a vers írásának évében, 1807-ben elnyerő Czikének ez a mű legterjedelmesebb verses alkotása: mintegy 600 hexameteres sorban, „vitézi versekben” dolgozta át Kovachich 16 nyomtatott lapon megjelent szövegét.¹⁰ Bár versét fordításnak nevezi, az előtte fekvő forrással elég szabadon bánik: egyes részekben ugyan szinte gondolatról-gondolatra halad, másokat azonban rövidebben foglal össze; a függő beszédet általában közvetlen párbeszéddé alakítja, olykor a száraz elbeszélő szöveget jelenetben oldja fel; másutt

⁸ Fol. Lat. 112. f. 138.

⁹ Uo. f. 145.

¹⁰ Uo. ff. 17–32. „Kovachichné Hajóssy Joánna élete. Deákul írta halálát sirató férje. Magyar vitézi versekben fordította Czinke Ferentz. Budán 1807.” Az idézetek a 24, 25, 28, 31, 32. foliókról valók.

rövid lírai kitérésekkel szakítja meg az elbeszélés fonalát. Központja, mint Kovachich eredeti-jének is, a Pozsony megyéből Pestre érkező fiatal nő találkozása kérőjével, s a házasság elhatározása:

... Szíves szókkal szállítja Joánnát,
kérdi: Van-é még kedve, Budán így lakni, tovább is?
Férjhez menni van-é hozzá szándéka? Vagy inkább
viszszamegyen, hajadon fővel? Majd ő, ez utólsó
sajnos esetre, saját költségin, visszavitetné,
fényes ajándékok mellett! — Mosolyogva, pirúlva
súgta Joánná, hogy ő — örömebb itt marad; egy jó
férjet lenni reméll őbenne; nagyobbra betsülli
minden ajándéknál, már most is!

...
Tűzzé vált a' férjfi; kezét tsókolta, nem egyszer,
a' szép, már nem tsak, vendégnek: „Hát jegyeseem vagy?
Majd feleségem, egészsz hóltig? Jegyeseid, feleséged,
hóltig!”

Az esküvő, s egy szeredi (Joanna apja halálára történő) utazás után Joanna gyermeket vár:

Újj gondokba merült a' férj: órája közelget
a' viselős gazd'aszszonyinak. „Emlékezetét hogy
szenteljük? ha szerentsétlen szülése — ! Ne mond ki!”
Félbe szakasztja szavát Kovatsitsnak Nánika, mint a'
nyárfa levél, reszketve: „Tovább, jó bátsi, ne mond ki!
Mit gondolsz? Emlékezetét — ?” Így kérdi továbbá
a' sógort, simogatva. „Van egy Dánus fi, barátom,
híres képíró Stunder!” Tapsolva ugrott a'
nénjéhez virgontz kérdőnk, trétsélni, nevetni.
Meglott a' portré. „Szép! Jól van leleve! Tsak a' szó
hijja! De nem tom mit keresek még rajta!” Sok ilyen
képzetelek tövekeltek a' nézőket előtte.
órákig bámulva. „Hogy én ítéljek; — utólszor
így felel egy szép aszszony: — ama' — nem mondhatom, a'mit
érzek! — ama' természeti tűz nints benne! Mosolygó
szája, szemöldöke, kék szeme, mind az övé; de, hibázok,
meglehet — anyja tűzét az egészben nem lelem, én nem!”

Joanna betegségének és halálának elbeszélése után Czinke rövid külső portrét fest, megragadva az alkalmat a nemzeti nyelv magasztalására is, majd ezt követi a jellem portéja, szép bevezető sorokkal:

Láthatatlan Lélek! Te felelj, hogy fesselek? A'mint
a' szelet — a' mozdulatból, a' melly, szemeinkbe
ötlik, ama' mozgó, hajlongó fák tetejérül;
a'forgó füstből, porból; a tengerek ingó
habjaiból. Hát a' mozdulat fesse Joánnát:
Lelki tehetségit külső mozdulati fessék,
's a' szív fő indulati. — Fel van vonva előttünk
a' vászon; fessünk!

S végül a záró sorok:

A' Múzsák tziprust ültettek. Verseket írtak,
több nyelven zengetve, sokan, emlékezetére;
a' ki nem esmértem, magam is! Szép képe hevített,
írni. — Tudós Kovatsits! Múnkádat látod előtted:
Múzsád, és Múzsám: egy szép anyjokra ütöttek;
ortzajok — testvér; gyönyörű a' gyenge külömbség!
A' Te deákod után, így szól a' Nemzeti Múzsá;
így jegyzé szép testénél szebb lelke Joánnát!

A verses elbeszéléstől bizonyos báj nem tagadható meg. Rokona az a polgáris, elbeszélő elemekkel teli episztolaköltészet, melyet Virág művelt ekkortájt, Verseghy *Égfi Ferenc* c. terjedelmes verses regénye,¹¹ és bizonyos fokig, nyelv és forma síkján, érintkezik a *Lúdas Matyi* művészetével is. De Czinke elbeszélésének színhelye a főváros, szereplői polgári életmódot folytató, városi emberek, megnyilvánulásaik erre a társadalmi osztályra jellemzőek. Irodalomtörténetünkben még kutatásra vár a hexameterekben előadott, polgári környezetben játszódó, érzelmes történetnek a típusa (mely minden bizonnyal a *román* erősödő divatjával egyidejűleg alakult ki a század elején). E munkában néhány sikerült jeleneten kívül a szerző érdemül tudhatjuk be azt a készséget is, amellyel az eddig ünnepi méltósággal áramló, emelkedett tartalmakat kifejező hexameterrel az eleven beszéd, párbeszéd visszaadására vállalkozott. Ha a munka napvilágot lát: bizonyára érdeklődésre, talán sikerre is számíthat a románokon nevelkedett olvasóközönség körében.¹²

Czinke verses elbeszélésének viszonylagos modernségét Bozóky Mihály munkája még jobban aláhúzza.¹³ Bozóky valamivel rövidebb versét a deák-költészet dallamait idéző hatosoros strófákban írta. Forrását rövidebben kivonatolta, mint Czinke, s antik képekkel bővítette ki, a mitológia jelenségeit magától értetődően travesztálva a köznapi életre. Joanna nála így érkezik Budára:

El érkezet hát Joanna
Második ékes Dianna
Szép szűz koszorújában.
Thetis sem vala ékesebb;
Sem Helena felségesebb,
Trójának várossában.

Bozóky a történet fő fordulatainak elbeszélése mellett gondot fordít Joanna Kovachich által leírt jellemképének bővebb visszaadására is, Joánnát (már forrásán túlmenően) mint az „új módi” ellenségét mutatva be. A szentimentalizmus vonásai a versben nem találhatók fel; a befejezés Bozóky szokott műfaja, a szokványos búcsúztató költészet felé hajlik. A Czinkével való összehasonlítás talán arra a különbségre is fényt vet, ami a város és falu átlagos kulturális színvonala, tudatformáinak korszerűsége között olykor már ekkor megmutatkozik.

¹¹ Verseghy F. *Égfi Ferenc*-e megj. ItK 1930. 195—218. (Közli HORVÁTH KONSTANTIN).

¹² S talán arra is alkalmas, hogy a Czinkéről kialakult, egyoldalúan elítélő képet némileg módosítsa, felhívja a figyelmet a nem nagytehetségű tanár jószándékú irodalomfejlesztő törekvéseire is. (Mint erre WALDAFFEL JÓZSEF is utal: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* 1780—1830. Bp. 1935. 191—192.)

¹³ Fol. Lat. 112. ff. 50—61. „Kovachich Márton Úrhoz intézet tükör, mellyben meg boldogult édes hűtvössének . . . példás életéhez kaptstolt ártatlan erköltseit által láttya . . .” Az idézet: f. 55.

A gyűjtemény két másik költője témáját a pásztori költészet keretei között kívánta megverselni: az öreg Baróti Szabó az egyik, s az egyébként ismeretlen egri érseki számvevő, Naidhart Antal a másik. Baróti Szabó eclogájában (melyben a pásztori költészetet már csak néhány külsőség jelzi) Dózsa és Vibád beszélgetnek hexameterekben „Dóris”-ról.¹⁴ Magasztalják szépségét, de megállapítják, hogy nem ez a lényeges, hiszen

... El-húllnak
A' jól-illatozó kerteknek gyenge virági.
Tsak belső szépségen nints az halálnak hatalma.

Így rátérnek (a „Vita” alapján) Joanna erényes viselkedésének, majd kitűnő tulajdonságainak ismertetésére:

... Négy nyelven szóll vala, 's négyen
Írt-is. Az asz'onyi nem' jelesebb munkájijhoz értett;
Értett a' tántzhoz. Nézték, 's tisztelve tsudálták
Ritka tulajdonait. De nem óhajtotta, hogy ott-kín
Töltsön üdőt: házát jól el-rendelni, tselédit
Munkában foglalni, saját példájival ökö
Jóra vezérteni, kedvesb vólt mindenkor előtte.
A' Gazd-asz'onyság epedett, nem kétlem, halálán.

Megdícsérik idős férjéhez való szeretetét, hűségét:

A bolygó szerelem távúl járt tőlök. Eléggé
Nem győzöm Dórist itten dítsérni: szabad vólt
Férje meg-engedvén, sőt únszolván-is, hogy olykor
Menne magát mulatni. Felelt mosolyogva: Te-benned
Van minden mulattságom: Te-kivüled egyéb mást
Nem kívánok, ha melletted vagyok; hogyha, midőn írsz,
Tolladnak szaporán-járását nézem; eszembe
Sem jut az únalom.

A beszélgetők a jó nevelésre és a reliigióra hivatkozva szakítják végül félbe társalgásukat. A vers azokat a mozzanatokat emeli ki a „Vita”-ból, melyeket a női nem elé példaként kíván állítani. Az antik gondolatkör és képanyag azonban, amely Baróti Szabó költészetére jellemző, ezzel a témával idegenül állt szemben, s így a személytelen vonásokkal felrajzolt alak halványnyá, vértelenné válik az oktató célnéző sorok között. A vers nem mutatja a szentimentalizmus érzékenységét, bár egy női élet néhány intim vonásának felvázolása, gyöngéd bemutatása által kapcsolódik annak témavilágához.

Baróti Szabó verse lényegében még ugyanannak a klasszicizáló költészetnek a terméke, mint a Bozókyé, ha elvállik is a rokokó énekköltészet formáitól; jellemző viszont, hogy a mottói szerint ugyanerre a költészeti hagyományra visszanyúló Naidhart Antal — aki egyébként az *Erdélyi Múzeum* hívei közé tartozott (mint előfizető szerepel neve az 1. füzet 178.,

¹⁴ Uo. ff. 76—79. „Tekintetes Kovachich Mártonné... rézre metszett képére.” A beszélgetők neve a Szabó Dávid névből készített anagramma. A mellékelt levélben Szabó magas korával mentegetődzik, ha a vers Kovachich várákozásának nem felelne meg; ez esetben tegye félre. Szabó érdekesen indokolja, miért választotta ezt a műfajt: „Ego, ut eo fusius... in demortuae laudes excurrere possim, dialogum adhibui. Hoc versus genere et plura complecti licet, et minus apparet e poeta historicum fieri.” (Uo. f. 75).

a 6. füzet 192. lapján) — mily magától értetődő módon forrasztja össze a régies bucolicum carmen-nal az új érzékenységek költői terminológiáját.

Párosrímű tizenkettősökben írott verse ihletét az antik és a későlatin költészetből meríti.¹⁵ A fejezetekre bontott, mintegy 450 soros költemény Ovidius, Horatius mellett Sannazaro, a XV—XVI. századi olasz-latin idill-költő, a jezsuita Vanière (akinek latin mezőgazdasági tankölteményét többször is lefordították magyarra) és Konarsky (a XVIII. századi lengyel közoktatásügy nagy alakja, latin versek, politikai művek írója) munkáiból veszi mottóit, elárulva ezzel költői példaképeit, akik közt Faludit is ott sejthetjük. Okolicsányi Imréhez — aki a vers írására felszólította — intézett bevezető levelében az alkalmi verseiről feltehetőleg ismert költő utal a témához (mely „érzékeny, és behat egészen szívemre”) való vonzódására, mivel „öröm s gyönyörűség nékem gyötrellem is”. Mentegetődzik műsája „tsekélyége” miatt:

Meg volt akaratom; mélyen is éreztem
Szántam, sóhajtottam, és meg is könyveztem:
Tsak nem olly szerentsés szinekkel festhettem,
Mint kívántam, vagy mint — itt ben érezhettem.

Következik az elővers, mely a halál hatalmát és könyörtelenségét vázolja, majd „Dámon Laurájánál utolsó órájában” címen a haldokló asszony férjének szenvedélyes, önmagát emésztő kesergését halljuk:

Hulljatok Könnyeim, e' gyászos halomra
Ne is jussatok már többet nyugalomra.
Míg egy tsepp könnyem lesz, sirjatok szemeim
Véget se érjeteK sűrű keserveim.
Vagy ha nints O Párkák annyi kegyességtek,
Hogy Laurát adhassa vissza keménységtek:
Változtassátok hát kővé bús szívemet
Hogy ne érezhessem e' veszteségemet...

De mégsem kíván felejteni, hiszen:

Többnyire érzékeny a' jobbik teremtmény:
A' szív — melly nem érez, tsak egy vad kődarab,
Szép szabadságitól megfosztott jeles rab.
De az — a'melly nemés 's nagy indulatokat
Bir 's gyakorol szinte égi virtussokat,
Az; — melly embertársa betsét megisméri
Tetteit az Égnek tettzéséhez méri,
Az a' szív — nem maga a' Fedhetlenség? —
Ime pedig ez az merő Érzékenység.

A következő fejezetben „Melpomene indul Dámon vigasztalására”, s felszólítja a gráciákat, sirassák vele együtt Laurát:

Ah vessétek is el a' vidám rozsákat,
Tsak a' komor tziprus illet bus ortzákat.

¹⁵ Uo. ff. 39—48. „Laurának azaz ... Hajossy Joanna Kisaszszonynak Dámon' u.m. ... Kováchich György Ur' ... hitvessének szép emlékezetét így kívánta az alá irt megtisztelni és ditsőíteni.” Az idézetek a 40, 43, 45—46, 48. foliókról valók.

Nem tzipra hirdetés légyen zokogástok,
Nem himes gondolat a' ti bánkodástok:
Hanem a'mint érez ártatlan szivetek
Folyan őszsze velem a' ti keservetek.

...
Erdőt, mezőt, vizet indítsunk sirásra
Tsizet, fülemlét köz szánakodásra!
Sok elnefelejtset sirja tetejére
Vessünk, 's borostyánt is emlékezetére.
Messük Laura' nevét ide minden fába
Melly szép! melly jó is volt, írjuk egy sziklába!

Melpomene éneke az egész természetet gyászba borítja:

Az ő énekére a' fák is hajlottak,
Ágok és levelek jajszóval hullottak. —
Mindenek bánatba annyira merültek,
Hogy magán a' mélyebb fájdalomon örültek.

A következő fejezetben megjelenik „Laura Genius képében”, s a gyászoló férjhez vigasztaló szavakat intéz: Laura végtelen boldogságban él, férje vegyen magán erőt, szentelje tehetségét fia nevelésének, s a hazáért végzett, hazaszeretetet ébresztő munkájának. Végül a halál álmot bocsát Dámonra, akinek lelkébe ezalatt beárad a Laura szavából származó „Enyhülés”.

A nem tehetség nélkül megírt pásztori elbeszélés érdekesen mutatja a kor ízlésirányainak teljes összeolvadását: a magyaros versforma természetes módon telítődik antik elemekkel, keveredve ugyanakkor az „érzékenység” szinte programszerű hangoztatásával, s a szentimentalizmus lényegének világos meglátásával („magán a mélyebb fájdalomon örültek”). A közép-európai szentimentalizmusra jellemző az is, ahogyan a feszültség — vallásos mozzanatok inkább mellékes hangoztatása mellett — a hazáért végzett munka gondolatában nyer feloldást.

Ezzel az elbeszélő jellegű versek sora le is zárul. A kisebb versek első csoportjának — ha a magyar költészet időbeli fejlődésének menetét kívánjuk követni — azokat a verseket tekinthetjük, melyek a halotti versek hagyományaihoz kapcsolódva a tárgyat a vallás szemzőgéből közelítik meg. E csoport darabjai általában párosrímű tizenkettősökben íródtak, s a kor irodalmi ízlésirányait csak kevésbé tükrözik. Mégis, a szokványos halotti költészettől már jelentékeny mértékben eltávolodtak: Takács Károly nagyváradi pap Kovachichhoz intézett episztolában, a kor kedvelt műfajában fejti ki, hogy a halál elkerülhetetlen, de Joanna az égben van, ahol férje ismét találkozhatik majd vele.¹⁶ Mocsáry Antal főszolgabíró, Kazinczy, Fáy, Vitkovics barátja, felesége halála felett érzett saját fájdalmát kapcsolja egybe Kovachich bánatával, nem annyira a legfőbb hatalomtól várható vigasztalásra, mint a hátramaradottak szenvedéseire, keserűségére, halál-várására helyezve a hangsúlyt egyébként gyenge versében.¹⁷ A verse szerint 80 éves Szatmári Király Pál ügyetlen, minden költőiséget nélkülöző verse régimódi barokk ötlettel Hajóssy Joanna nevéből kiindulva nyugtatja meg Kovachichot, hogy Joanna hajóját az égbe kormányozta.¹⁸ A vers érdekessége viszont, hogy Joanna „ditső utazását” Montgolfier („Mongolfi”), Blanchard léghajójával hasonlítja össze; ezek „a felhőkön felül pompásan uszkálnak”, csakhogy Joanna magasabbra szállt:

¹⁶ Fol. Lat. 112. ff. 88—91.

¹⁷ Uo. ff. 121—124.

¹⁸ Uo. ff. 130—131.

E' hajóba nem volt egyéb a léleknél
Melly könnyebb 's nemesebb akármí szeleknél
De Mongolfi 's másbann több terhek valának
A' mellyekkel felyebb már nem juthatának.

A vallásos ihletésű versek közül messze kiemelkedik Szász Mózes kolozsvári unitárius deák *A dílséggel meg-koronázott ember* című verse.¹⁹ A később már csak prédikációkat publikáló Szász filozófiai ismereteit olvasztja össze vallásos meggyőződésével, lét és halál kérdéseire általános érvennyel keresve választ. A hangvétel Csokonai halotti versére emlékeztet:

Lenni, — 's el-enyészni. — ezen két fel-tétel
Alá szorítatott minden véges létel.
A' sugáros naptól el-kezdvén, egészszen
Le egy kis por-szemig, minden dolog léssen;
Egy titkos erőnek teremtő szavára
Lételt 's ábrázatot öltözvén magára.

E létezők azonban változásnak vannak alávetve:

Azonban, egy olyan nemű planetában
Mely a' Változásnak reng karikájában,
Mindennek, a'mi van benne, — természet'e'
Minéműségéből folyik enyészete:
A' lévő-részeknek öszv'-alkottatások'
Végénél kezdődött már szélyel bomlások;
És így, azon óra, mely a' lételt adta
Már annak bizonyos részét el-ragadta.

Így az ember is

Abronsát kerülvén a' véges lételnek
Alájja-vettetett ezen fel-tételnek.

Pedig

Milyen nagy az Ember önön tetteiben,
És meg-mérhetetlen tehetségeiben!
Gondolkozásában egy Istennek látszik,
Fogásiban fenntebb valóságot játszik:
A'mi szélyel van a' teremtés' sorában,
Benne mind-az egygyütt vagyon egy summában;
'S hát, ezen teremtett dolgoknak remeke
Még-is tsak egy vadon természet' gyermeke?
Mely ön' gyermekeit gondoson neveli
'S fel-nevelvén éhes gyomrába be-nyeli?

Vajon az ember is

Él azért, hogy légyen, 's leszsz azért, hogy éljen,
Izzad, a'nélkül, hogy jutalmat reméljen,
'S majd ha kéntelenes rollját el-játszodja
A' Fatum egy örök sirba' bé-tapodja.

¹⁹ Uo. ff. 62—69.

Csakhogy míg más lények ösztöneik kielégítésével befutották a számunkra kijelölt kört,
az embert

Ingerli valami, hogy ő egyenessen
Vont ösvenyén elébb, meg elébb siessen:
Mezittelen lép-bé világ'piatzára
'S majd aranyat selymet öltözik magára,
Érzékenységből formál mesterséget
Tapasztalásiból szíva eszességet.
Szabadsággá szüli a' vad ösztönöket
Ember-szeretessé a' rugó erőket, —
E'ként törekedik szünés-nélkül elé
A' tökéletesség' idealja felé.

Az okok láncolatát követve, a földi létezők között egyedül az ember az, aki képes felismerni
isteni eredetét, teljesíteni a vallás által körülírt rendeltetését. S így

Mikoron le-hajtván fejét az enyészet'
Sorvadott ölében a' testi természet,
Ama nem földi rész, halhatatlan lélek
Diadalmi hangon kiáltja, hogy: Élek!

...

Az én emberem ha por-testét le-tészi,
Útját egyenessen tzelja felé vészi
Mely-is az erköltsi tökéletesedés,
'S az ehez mért jókban való részesedés.

Az ember céljáról, a lélek halhatatlanságáról szóló rövid fejtegetések után a költő befejezésül
emelkedett hangon fordul Kóvachichhoz:

Im' érdemes Férfi! ki boldogult párod'
Sir-bóltját szomorú képzelettel járod,
Mások midön az ő hamvait tisztelik,
Tám múlandó sorsunk' kárát énekelik,
Vagy pennát fognak, — a' Teremtő szayára
Figyelmező Halál' pirongatására, —
'S midön ellenséges színben le-festették,
Azzal nemünk előtt rettentőbbé tették;
Én , süket lantomon a' már el-zengettem
Gyász' tiszteletemben más útát követtem;
Ugy néztem az Halált, mint egy vezér-kezet
Mely rendeltetésünk' tzelja felé vezet,
A'mely ellen sirni, és panaszolkodni,
Annyi, mint tzelunktol vissza-vonakodni. —
Nem könnyezvén tehát a' por-testnek holtát,
Zengettem: az Ember' ditsőséges vóltát.
Mert mi-is lett volna illendőbb tisztelet
Hajjossy Joannád' tetemei felett?

Szász Mózes bonyolult gondolatokat sokszor erőteljesen, tömören kifejező, nagy hagyományt, szinte archaikus formákat, s modern filozófiát egybeötvöző verse a régi magyar

költészet megújulásának ugyanarra a lehetőségére utal, melyre Csokonai búcsúztató költeménye: a gondolati-filozófiai tartalmak bevonására a költészet körébe. A kor műveltségtudományi körülményei magyarázzák, hogy ez elsősorban a halotti versek területén történt meg, de „A lélek halhatatlansága”, mely mellé szerény társként Szász Mózes versét is odaállíthatjuk, azt bizonyítja, hogy e formák között is megvolt a mód korszerű irodalmi művek alkotására.

Szász búcsúztatójával a vallásos jellegű versek sorát le is zárhatjuk. Legfeljebb Pertsényi Nagy László alkaioszi versekben írott *Lantolag*-jára utalhatunk még, melyben a szerző — aki egy hosszú latin verset is írt a kötetbe — sablonos fordulatokkal fejti ki, hogy az erkölcs is a halál járma alatt nyög, de hogy Joannának csak a teste halt meg.²⁰ Egyébként — mint látni fogjuk — több vers fog még röviden az elszakadt házastársak vízszontlásának reményére utalni, ez a gondolat nem kap azonban bennük központi hangsúlyt.

A versek második csoportja az örök életet a jó hírnév fennmaradásában látja és ígéri. A hírnév antik eredetű gondolatának hangsúlyozása, mely többnyire a női példakép hírnevének modernebb gondolatával együtt jelenik meg, általában a klasszikus versformák használatával jár együtt. Így Horvát István ódájában,²¹ mely alkaioszi strófékban beszél el, hogy míg más nők „kegyekkel teljes életét A vad üdő feledésbe hozta”, addig Joanna emlékét fenntartja képmása:

Már értzbe metszett angyali képeden
Bámúljuk a' fris gyöngé vonásokat;
Már benne a' példás szemérmét,
'S ékeidet riadozva zengjük.

Bár Joanna leróttá „e galibás világ” adóját,

Élnek Nagy Árnýék! képed által
Mindeneket követésre vonszó

Nemes sajátid, míg feleségeket
Nevel Hazánk, 's mint férjedet áldani
Nem szűnik a' bölts: ugy Te benned
Kérkedik a' Magyar Ég Leánya.

A verset a végső sorokból kicsendülő nacionalizmus teszi korszerűvé, s Horvát Istvánra igen jellemzővé. Hasonló jellegű, s ugyancsak alkaioszi sorokban íródott Vitkovics egyik, Kovachichhoz intézett verse, mely szintén Joanna emlékének fennmaradását ígéri, de Horvát versénél kevesebb invencióval, a klasszikus formák öncélú gyakorlásaként.²² Vitkovics összegyűjtött költeményeiben ez a vers nem is szerepel. Értékesebb a másik, eredetileg Egri Vidényi József név alatt megjelent óda,²³ mely szapphói versszakokban a rózsát szólítja meg:

Szép virágoknak fejedelmi dísze,
Rózsá! ah millyen rövid a te léted!
Harmatos hajnal' keletére éledsz,
... Estve kihervadsz.

²⁰ Uo. f. 98.

²¹ Uo. ff. 117—120. Kézirat és nyomtatvány.

²² Uo. ff. 103—106. Kézirat és nyomtatvány.

²³ Uo. ff. 84—87. Kézirat és nyomtatvány.

Hadd legyen: Gyöngy szál! ne sirasd kis élted';
A mi szép és jó hamar elveszendő.
Nézd, ama' kedves Kovachich Johanna,
Mint te, kisorvadt.

Mielőtt azonban a költő engedné, hogy a bontakozó szentimentális kép úrrá legyen verse felett, rátér Joanna emlékének fennmaradására, hiszen képét „tükörül, méltán örök értzbe véste / A szerető férj”.

'S háladó könnyek' folyamával önti
Megjelelt sírját; epedőn sohajtgat
Értte még kisdéd Fia, 's ösmerősi
Hamvait áldgyák.

A kit illy buzgón keseregnek, a ki
Húlt porának hírt nevet érdemelhet,
Rózsa! az boldog, 's noha egy tavaszt tölt
Élte, soká élt.

Ezekhez a nagyon alkalmoszerű versekhez csatlakozik néhány további, melyek szintén Joanna emlékének fennmaradását ígérik, de ezt nem az arckép élményéhez kötik, mint fentiek, hanem összekapcsolják Joanna érdemeivel, a „virtus” dicséretével. Így Falusy M. jurátus, aki a kollégiumi verselés ügyetlenül alkalmazott fordulataival párosímű tizenkettősökben magasztalja Joanna csak képről ismert szépségét, Baróti Szabó versére emlékeztető fordulattal „a virtussal egyesült szépséget” találva igazán megörökítésre méltónak.²⁴ Kiss Áron pataki togátus deák „Érdem oszlop”-a, melyet „ama Virtusok öszve omlott templomának” aszklepiadészi strófákban emelt, a halál kegyetlenségének, Joanna érdemeinek („az angyali szépség edjesedett virtusival”) vázolósa után elég zavarosan fejeződik be a viszontlátás reményének és a virtus halál feletti győzelmének hangoztatásával.²⁵ Az egyébként gyenge vers azonban meglepően érzékletes, barokk, sőt manierista ízű (s bizonyára ábrázolásokra alapozódó) képet fest a megszemélyesített halálról:

Gyász látás! — Ni Halál sárga ruháiba
Öltözködve jelen meg szemeink előtt,
Forgó északi szél ront ki be horpadott
Mellyéből ropogás között,

Markában ki fenett szablya —: dühösködő
Öldökléseiből rá tapadott aludt
Vérrel vonva —. Rakás öszve penészedett
Csontoknak tetején kaczag.

Pillantásaiból nemzi ki a setét
Vég álomnak örökk ópiumát. — Jeges
Körmének hidegét senki sem álja ki
Hogy vég óra ne lepje meg.

²⁴ Uo. ff. 107—109.

²⁵ Uo. ff. 110—113. „Érdem oszlop, melyet ama Virtusok öszve omlott templomának . . . emlékezetére emelt Kiss Áron.”

Az ódon — bár mégis eleven — ábrázolás mellett szinte modernül hat Okolicsányi Imre Joanna virtusát, híre hervadhatatlanságát magasztaló, három Balassi-strófából álló, inkább feliratszerű, a Young éjszakáit, Gallt, a frenológia, Lavatert, a fiziognómia megalapítóját (ezekre az arckép kapcsán Naidhart is utalt) emlegető, de zavaros kis verse.²⁶ Joanna méltatását, az erkölcs és szépség együttes pusztulásának siratását tartalmazza Kemény Miklós páros-rímű trocheusi tizenötösökben írott, sablonos verse is, (a kötet egyetlen klasszikus-rímes darabja), mely a találkozást az „örök hallgatás” honában helyezi kilátásba.²⁷ Itt említhetjük meg végül Aranka György bonyolult szerkezetű, tizenkét soros strófákban írott versét, mely Kovachich nevében szól Joanna „boldog árnyékához”, a gyötrődés hangjait a virtus magasztalásával kötve össze.²⁸ Az eltűnt idilli boldogság rövid képe után a vers a „boldog eget új lakosá”-hoz intézett érzelmes esdeklés hangjaival zárul.

Mindezek a Joanna halálában a szépség és a virtus pusztulását sirató, s a jóhírnév fennmaradásában vigasztalást kereső, elég heterogén versek (melyek a hangsúlyt hol az egyik, hol a másik mozzanatra helyezik), az antik forma és gondolatkör nagymérvű elterjedését jelzik, ugyanakkor azonban a gondolatkör szegényességére is utalnak: azoknak a verseknek, melyeket nem fűt a szentimentalizmus érzébeli melegsége, vagy nem tölt be a filozófiai vagy vallásos elmélyülés, lényegében nincsen mondanivalójuk, közhelyek kifejezőjévé, alkalmi költészetté válnak a szó elítélő értelmében. E csoport legkiemelkedőbb darabja Vitkovics szentimentalizmusba hajló rózsá-verse. Ahhoz, hogy a klasszikus forma- és gondolatvilág a magas költészet színvonalára emelkedjék, költészetünk fejlődésének ebben a szakaszában valamilyen formában — akár úgy, hogy túllép rajta, mint Berzsenyi — merítenie kell a szentimentalizmus tartalmaiból.

Mielőtt ennek néhány példáját látnánk, két olyan verset kell megemlítenünk, melyek Joanna emlékét igen reálisan nem önmagában nézik, s nem sablonokkal magasztalják, hanem a fiatal asszonyban egy jelentős tudós élettársát gyászolják. Ilyen Dessewffy József néhány odavetett, de kedves és jellemző sora („quos amicitiae, non autem Falerno aut fontibus Castaliis tribueris” — írja róla maga is:²⁹

A' hires de szegény Kovatsits Györgyünknek
A'ki sok gondok közt régiség kebléből,
Annyi kintset gyűjtött magyar nemzetünknek,
A'mennyi tsak ki telt keskeny erszényéből;
Ez itt szép, hiv társa: így álott 's tekintett,
Igy hítt kellemeket ragyogó képére,
E' vidám nézéssel bő rózsákat hintett
Fáradozó férje gyötrő inségére.
Midőn bú közt Ura magát hirteltette,
Midőn őt a' tudós szívében áldotta,
Hazája tsudálná, de nem segítette,
Tsak ez vigasztalta, ez boldogította.

A másik, a hírnévben öröklételet ígérő, de felfogásában modern, nacionalizmust és bizonyos praktikus szemléletet szerzőjére jellemzően összeolvasztó vers Vedres Istvántól származik, aki fiatal éveiben írt néhány alkalmi verset.³⁰ Vedres a hazát szólítja meg:

²⁶ Uo. f. 114.

²⁷ Uo. f. 96.

²⁸ Uo. f. 81.

²⁹ Uo. ff. 82—83.

³⁰ Uo. ff. 100—101.

Hazám! Eggy pár könnyet hullass Johannára,
 A Te Kováchichod el hunyt hív társára,
 Mert: éltte virágját olly férjnek szentelte,
 Kinek nemes lelkét szent tüzed éltette;
 'S élteti még most is! 's annak gyűllt világa
 Magyar egünk fényét hozta tsillámlásba.

Joanna Kovachich súlyos munkáinak volt balzsama, ő adott számára új erőt, ösztönzést. Pedig

Az ritkaság Hazám! ha munkás fiaid,
 A te fölségeden dolgozó bajnokid,
 Eggy szép, bölts és tudós Aszszonytúl segítve,
 — Mint ez volt — szent tüzed által fölélesztve,
 Olly sok áldozatot raknak oltáridra,
 Mint ez még élt, rakott Kovatsitsod arra.
 Azért: úgy tekintsed Hajóssy Johannát,
 Mint a Magyar Égnek ritka adományát,
 'S engedd: hadd vésssem föl koporsó kövére:
 H. J. maga. 's férje. által. él. örökre.

Külön csoportot alkotnak verseink közt — s nemcsak nyelvük következtében — a fővárosi német költők alkotásai. Ők azok, akik akár még felvilágosult racionalizmustól vezettetve, akár a szentimentalizmus öncélúvá válható kesergéseit túlhaladva, a gyászoló Kovachich számára a tudományban, a közhasznú tevékenységben jelölik meg a kiutat (mint a magyar versek írói között Naidhart). A legtehetségesebb köztük a valóban költő Karl Anton Gruber: rímtelen jambusokban írott, Kovachichhoz intézett verse szép sorokban áldoz Kovachichné képének és emlékének:³¹

Wenn Du bey diesem Bild der früh verblühten Blume,
 Mit nassem Blick, der Jahre Dich erinnerst,
 Die an Johannens Brust so selig Dir,
 Nur wie Momente schwanden;
 Wenn Dich im Geist der Holden sanfter Schatten
 Aetherisch liebend dann umfließt;
 So trockne schnell die Thränen von den Wimpern,
 Und leg' ermannet, die Hand an's Herz;
 Des Busens erster Sturm weicht bald der Ruhe;
 Es haftet nur das stille Angedenken:
 Denn nie verlischt das Bild der Schlummernden.
 In Deiner Seele thront das eig'ne Zeugnis
 Des schönen Lebens, das Dein Geist durchwacht,
 Diess lind're Dir der Trennung Schmerz . . .

Gruber a továbbiakban témát változtatva kigúnyolja azokat, akik lenézik a tudományt, s Kovachichot további tevékenységre ösztönzi; e tevékenységgel a haza jobbainak háláját már eddig is kiérdemelte. Rösler, fővárosi német lapszerkesztő, akinek csak néhány verse ismert, szokványosabb sorokban fejtegeti azt a gondolatot, hogy a föld nem tűri meg együtt a szépséget és a jóságot, s felvetve a hamleti kérdést is, a boldogság útját — inkább felvilágosított, mint szentimentális módon — az emberiség üdvéért való fáradozásban jelöli meg.³²

³¹ Uo. ff. 168—171. Kézirat és nyomtatvány.

³² Uo. ff. 173—176. Kézirat és nyomtatvány.

Ugyancsak a tudósnak az emberiség érdekében végzendő feladataira hívja fel a figyelmet Krissmanits Kovachichhoz intézett, a gyászra éppen csak utaló verse.³³

Végül utolsónak azt a három verset kívánjuk bemutatni, amelyek, az előzőkkel ellentétben nem keresik a feszültség feloldását, hanem koruk ízlését legtisztábban kifejezve, a mulandóság és gyász szentimentális átélésének kifejezésére törekcsenek.

Az egyébként ismeretlen Pál László, a marosvásárhelyi kollégiumban poézist tanító diák keresztímes nyolcas és hetes sorokban írott *A sírhalmon termelt rosa* című verse kezdetlegességei ellenére is az átélés melegével kapcsolódik a szentimentalizmus áramlatába. Az első személyben írott vers a vesztett boldogságot sirató, Joanna szépségét magasztaló — csokónaias — részletekkel kezdődik, majd rátér a gyász közvetlen kifejezésére.³⁴

Ég, föld puszta nálad nélkül
Minden liget kietlen,
Lelkemben csak gyász képed ül
'S vidulnom lehetetlen.
Óh én ezerszer szerentsés,
Boldog fia az égnek,
Már legszerentsétlenebb és
Rabja a mély inségnek.

...

Jaj! már neis ébreszszetek
Gyászos andalgásomból,
Mert vigasztalást vehetek
Tsak könyvhullatásomból.
Hadd zokogjak ezen sirnak
Hervadó virágain,
Eltűnt édes angyalomnak,
Aluvo hiv porain.
Te kis rosa! mely e' pásint
Gyász-hanton nevedel,
A' gyöngy harmattól, 's nagy részint
A' naptól emelkedel,
Mond meg vettél é szépséget
Hivem földi részéből,
Illatozó édességet
Senyvedő kebeléből.
Ha igen, én hajnal lések,
'S könyvcseppekkel áztatlak,
Piros virágodból vészek
Sirva meg tsokolgatlak.

A gyász új és új kifejezése a természet gyászában csúcsosodik ki:

Itt hol gyász széllel lengedez
A' cziprus bértz árnyéka
'S zokogó habbal csergedez
A patak omladéka,
'S fagyfalo kőd fátyolban ül

³³ Uo. ff. 219—220.

³⁴ Uo. ff. 33—35.

Az el némult bus vidék,
A'hol pirossan nem örül
A' hajnal s az ég sem kék,
Itten itten eltemettem
Mosolygo örömemet,
Éltemnél inkább szerettem
Hiv társom s mindenemet.

A test elporlásának néhány vonással felrajzolt naiv, de meghökkentő képe után felidézi a költő a sírra rózsákat hintő „nyájasság isteneit”, a kedves nevét jajgató visszhangot s az ég könnyzáporait — de mindez hiába; ha ő Orpheusként zokogná is el keserveit, kedvesét nem nyerhetné vissza. Rövid vallásos kicsengés zárja a verset, mely túlságosra nőtt terjedelme, laza szerkesztése ellenére is szép példája a kollégiumi verselés hagyományaira felépülő, de már Himfy költői eredményeit is ismerő korszerű érzés- és gondolat kifejezésnek, s érzékelteti azt a talajt, melyből Csokonai kinőhetett.

Már tudatos, gondos költői munka terméke a pataki protestáns paptanár, Nagy Ferenc, s az erdélyi piarista tanár, Buczy Emil verse.³⁵ Nagy Ferenc alkaioszi szakaszokban írt antik ízű elégiájának hangvétele Berzsenyi Wesselényi hamvaihoz intézett, négy évvel későbbi költeményének kezdetét juttatja eszünkbe, a hamvvedret ciprusággal illető tragikus műzsát:

E' sírvedernél Melpomeném leül
Óh boldog Árnyék! kedveseiddel — és
Lantját bevonván gyászjelekkel
Húrjaival jajkót kizengi.

A gyászoló szemei előtt az egész természet gyászba öltözik:

Miólta eltűnt könnybe merültt szemünk
Elől, Szerelmünk! lételed — e' világ
Díszével együtt egy feketlő
Ködbe borúlva lebeg körültünk.

Már a' virág-is, melly ez előtt reánk
Mosolyga, meg nem bájol elébbeni
Kellemmel, és a' sírra titkonn
Készteni 'térni szemünk' magáról.

Nem önt Zefirnek lelke se' bal'samot
Reánk ezen könny-fűzfa alatt; ez-is
Bőviti bús fejűnkre hulló
Tseppjeivel szemeinknek árját.

Nem maradhat el az elhalt árnyának megjelenése sem:

Az álom olykor visszateremteni
Látszik nyugalmunk': mert az eget nekünk
Megnyitja, és onnan Johannát
Angyali díszsel előnkbe hozza.

Édes, de kínzó megjelenés! — midőnn
Kárunk ölelné visszazaragadja, és
A' véltt valóságért helyette
Ah jaj! ölünkbe' marad csak árnyék.

³⁵ Uo. f. 95. és 126—127.

A' tsillagoknak fényes egére ha
Vetjük szemünket, már minekünk tsak azt
Mutatja, hogy túl rajta él Az,
A'ki után mi sokat kesergünk.

Óh bóldog Árnýék! a'ki miénk valál,
Ah jaj! hogy immár nem vagy — ez egygy remény
Bízta, hogy eltelvén siralmunk'
Napjai, majd poraiddal egygyütt

E' sírvederbenn, mostani szenyveink'
Egyy hosszas éjjel fogjuk aludni-ki:
Igy végre még a' mord Hálálnak
Méрге se foszt-meg örökre Tőled.

Majd a' Teremtő feltöri e' veder'
Zárját 's lehellvén isteni szelletet
Porunkba, akkor halhatatlan
Testbe viszont megöleljük egymást.

Az emelkedett hangvételt a költő végig fenn tudja tartani, gondolatait felesleges ismétlések nélkül, szilárd vázra építve adja elő; képes arra, hogy a gyász személyes átélésének érzését szuggerálja, ezáltal telítve meg élettel a kevésbé művészi alkotásokban sablonná merevedő képeket. Bár a feszültség feloldására Nagy Ferenc vallásos formában tesz kísérletet, a vers a szentimentális ihletű sírköltészet egyik legjellemzőbb alkotása, a klasszikus elemeket művészien ötvözve egybe az érzékenység mozzanataival. Buczy Emil verse rövidebb, de a görög—német irányú klasszika és a szentimentalizmus talán még megkapóbb összeolvadását mutatja be, nem annyira egyszerű, s nem is mindig szabatos gondolataival, hanem ma is modernnek ható fordulataiból, a kor szellemében (s ábrázolásaiban) gyökerező választékos képeiből létrejövő hangulatával:

Elhervadól hát? Szép-nemed' angyali
remekje! sárgúlt ró'sa van ajkadann
vír-hajnal-artzáid' mosolygó
kellemeit halaványra váltya

a' senyvedés, — elhunytt szemeid' tűz'i
ki-haltak . . . így így! hajtya le hervadó
fejét azon lankad'tt virág, a'
mellyet az éjszaki-szél letördelt.

Midőnn az élet' kegyjei visznek az
életre, 's kezded létedet érzeni —
eltűnsz előlünk a' tavasz' víg
hajnalaként, 's koszorúd kisárgúl

a' cypruszok köz'tt, a' szomorú liget'
árnýék'ibann, hól nem nevet élet a'
lételre, hól a' bús keservek
könnyeket öntnek az érdesre. —

...

A' tiszta jóság egygy örökös tavasz'
ró'sáival nőtt zöld amaránthokat
fűz oszlopod' fényes körére,
's bús temetődre virágokat hint

Chlórisz midőnn a' hajnalok' éltető
harmatty'i hullnak cypruszaidra, 's ezt
zokogja: itt' nyugszól szelidség
képe, 's az elme ditső remekje.

3.

Ha a fentiekben ismertetett versanyagból néhány általános következtetést kívánunk levonni, ezek között első kell, hogy legyen a XIX. század eleji magyar költészet sokoldalúságára vonatkozó megállapítás. Az a bonyolultság ugyanis, mely a magas költészet vonatkozásában közismert, egy lépcsővel lejjebb is megismétlődik: ebben a nem teljes értékű irodalomban, melyet az alkalmi költészet jelent. Mindenekelőtt a magyaros irányzat s a klasszika különféle ágazatainak hívei különíthetők el (e különbség formai és tartalmi jegyeivel egyaránt), épp úgy, mint a legfelső szinten — ezen a fokon legfeljebb az ún. nyugat-európai verselés formái hiányoznak csaknem teljesen; s ha a Száldobosi-féle kollekciót egy még alsóbb szintnek tekintjük: megállapíthatjuk, hogy a két iskola egymás mellett élése már e legalsóbb szintű irodalomban is megjelent.

Másik tanulságunk az lehet, hogy a versforma nemcsak formai eszközök használatát jelzi, ezen az általunk vizsgált szinten sem, hanem teljes művészi, s egyben világnézeti állásfoglalást is: míg a vallásos világnézet a magyaros versformában nyilvánul meg, addig a modernbb gondolatok és érzések kifejezésére a versírók általában valamelyik klasszikus versformát választják. Naidhart költeménye a maga hagyományos formában kifejezett klasszikus és szentimentális tartalmával egyedül áll gyűjteményünkben.

A bonyolultság azonban nemcsak a két fő irányzat egymás mellett élésében jelentkezik. Ezen belül ugyanis a magyar költészet XVIII. századi fejlődésének minden fázisával találkozunk gyűjteményünkben: az elmúlt századok hangját idéző halotti búcsúztató megnemesített változatától, s még a barokkban gyökerező képeket felrajzoló verszetektől kezdve, a Faludira emlékeztető pásztori versen, s a XVIII. századi diákköltészet hagyományait eláruló poémákon keresztül a klasszika kezdeti, majd korszerű megnyilvánulásaiig, s végül addig a pontig, ahol a klasszika már a szentimentalizmustól termékenyült meg. Kortársi párhuzamként Csokonái, Fazekas, Virág, Verseghy, Berzsenyi és Kisfaludy Sándor nevét említhettük meg, akár a feltehető közvetlen hatás vonatkozásában, akár azért, mert valamelyik költőnk — kisebb tehetséggel ugyan — de ugyanazon az úton járt, mint az említettek. Az idézetek fényt vethettek arra is, hogy ez irányzatok természetzerűleg nem egyazon nyelven szólalnak meg: bár a téma olykor azonos fordulatokat sugallt, egészében a magyar költői nyelv fejlődéstörténetének száz éve rakódott le a Joanna emlékeztére írott versekben.

Az egymásra rakódó korszakok sokféleségének felel meg a költők költői magatartásának rendkívüli különbözősége is. A prédikátor, az eseményeket bizonyos távolságból szemlélő elbeszélő, az antik vates, az oktató-bölcselkedő barát, s a — külön magatartást jelentő — alkalmi verselő mellett a legkorszerűbben azok a versírók jártak el, akik a halotti búcsúztató-író kivülállását a lírai költő személyes átélésével cserélték fel, mint Nagy Ferenc, Buczy, Pál László; ide sorolhatjuk Aranka Györgyöt is.

A több irodalmi korszak egymás mellett jelentkezése eredményezi végül, hogy Joanna alakja olyan változatosan jelenik meg abban a nem nagyszámú versben, ahol személyesen is élénk lép. Czinke verses regényéből a városiasan öltözködő és viselkedő, bizonyos fokig a német városi polgársághoz tartozó asszony alakja rajzolódik ki; Bozóky életrajzának hőseit a XVIII. század vidéki magyar viseletében képzeljük el; Baróti Szabó Joannája antik megjelenésű, vértelenné eszményített alak; Naidharté már nem is önmaga, hanem antik jelkép, „génusz”; végül Vedres István és Horvát István utalásai a kor magyar értelmiségének hazafias érzésű feleségeire irányítják az olvasó eszmetársítását.

A gyűjteményünkől levonható további tanulság a tollforgatók laicizálódásának nagymérvű előrehaladása. E témakörben alig néhány évtizeddel előbb még általános volt a vallásos megfontolások központba helyezése. Most a huszonöt vizsgált vers közül ez mindössze négyben történik meg; kilenc továbbiban a gondolat periférikusan jelentkezik, míg a fennmaradó tizenkettőben teljesen hiányzik, s a vallás vigaszát a szerzők más megfontolásokkal helyettesítik — vagy egyáltalán lemondanak minden vigaszról. Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy úgy látszik, a szentimentális érzékenység kultusza tulajdonképpen a tudatformák elvilágiasításának eszközévé vált; olyan szférákba terelve át az egyén problémáit, melyek a vallás hagyományos eszközeivel nem voltak megközelíthetőek.

Ami pedig magát a szentimentalizmust illeti: gyűjteményünk egésze igazolja az irodalomtörténetnek azt a már említett megállapítását, hogy e korszakban ez az életérzés az, amely a legmagasabb rendű, legkorszerűbb alkotásokat hozza létre. Hogy ugyanakkor a társadalom széles köreit is mennyire áthatotta: ezt nem a kifejezetten szentimentális költemények nem nagy száma igazolja, hanem sokkal inkább az, hogy egy egri kishivatalnok tollából olvashattuk az érzékenység dicséretét, vagy hogy egy sárospataki diák is képes volt megkapó kifejezésére. De a szentimentális életérzés egyes mozzanatait, esetleg áttételes megnyilvánulásait számos olyan alkotásban is megfigyelhetők voltak, amelyek egyébként más hangsúllyal íródtak: Arankánál, Baróti Szabónál, Czinke verses életrajzában, Mocsáry kesergéseiben, Vitkovics egyik versében s a fővárosi német költőknél egyaránt.

Ha azonban a halotti költészetet a szentimentalizmus — mint bemutatni igyekeztünk — nagymértékben inspirálja is, ez a hatás kölcsönös: a halotti költészet formái, képei, hangulatai viszont a szentimentális költészet jellemző vonásainak kialakulásához járulnak hozzá. Ez a kölcsönösség, összefonódás világossá válik akkor, ha az itt szereplő költők e köteten kívüli, rokon jellegű megnyilatkozásait is figyelembe vesszük. Kiderül ekkor, hogy néhány olyan költő, akinek kötetünkben szereplő darabja a szentimentalizmus világát — művészi készség vagy ihlet hiányából — nem tükrözi, más alkotásaiban ennek az irányzatnak tudatos képviselője. Mocsáry Antalt, a felesége halálát 1803-ban érzékeny versben megsirató Nógrád megyei nemeset ez a gyász vezeti el az irodalom szentimentális formáihoz. 1805-ben *A tisztelt barátság vagy-is Aurelius és Martzia érzékeny története, de tsak: érzékenyekért! versekben* címen verses regényt jelentet meg, mely feltehetőleg külföldi minták után sablonos és rosszul megírt versekben egy boldogtalan szerelmespár történetét mondja el, a vadonba visszahúzódó bölcs öregember, a hozzá csatlakozó boldogtalan szerelmes, nemesszívű barátok, s tisztalelkű, érző szívű nő felléptetésével; az elbeszélés során csak a szerelmes férfi marad életben, hogy gondoskodhassék elhalt szerelmese (egyébként boldog) házasságából származó gyermekeiről. Az ügyetlen alkotásban a gyász őszinte, átélt kifejezésének néhány lapja is megtalálható; legérdekesebb azonban a bevezetés, melyben Mocsáry az „érzékenység” tudatos hívének vallja magát: „az érzeni túdó szívet maga természetiben” írta le, „mert lehetetlenség nintsen ezekben, 's a' természetet követtem mindenben”. Mocsáry elítéli azokat, akik az érzékenységtől idegenkednek: „Ha te — ezt le-tészed, és nem olvasod ezeket; azért: — hogy szomorúak? — úgy már előre-is szánlak — mert érzeni nem akarsz, és kerülöd az önnön árnyékokat! Ha pedig azon okból veted félre: hogy érzékenyek? — úgy te vagy az! a'kit keresek! — mert: — érzeni tanúltál!” „Ha tehát még ne talántán találkozhatnának e' mostani világban olly kemény

szívüek — a'kik érzeni nem akarnának? — érezd kérlek te, a' te felebarátodnak akármelly képpen-is esetét, vagy veszedelmét!''³⁶

A szentimentalizmus másik hívét Kemény Miklós verseinek lapozgatása közben találjuk meg. Joannáról írott emlékkerse jelentéktelen. 1808-ban Kolozsvárott megjelent *Poétai érzeményes teremtménynyei* azonban az antik és rimes formákban váltakozva verselő szentimentális költőt állítják elénk. Apja halálára, egy barátja sírhalmára írott versei — ezek sorrendben az elsők között szerepelnek — mutatják az utat, melyen keresztül a költő olyan versek írásához jut el, mint a címükkel is az érzékenység körébe való tartozást jelző *Busongás*, *A holdhoz*, *Meg csalódás*, *A magánosság*hoz. Kemény nem önálló költő: a *Meg csalódás* Csokonai *A reményhez* írott versének, annak báját és könnyed panaszát súlyosabb keserűsége fordító utánköltése; a *Busongás* a *Kesergő szerelem* 8. énekét dolgozza át, az eredeti vers vázának megtartásával s elemeinek felhasználásával (de Csokonait is kiaknázva); jellemző, hogy Kemény nem is adja keserveinek okát — mint Kisfaludy a viszonzatlan szerelemben — s önmérsztő keserveit minden indokolás nélkül sírja el:

Itt — e' néma csend' völgyének
Lármátlan környékein,
A' szelid hold bús fényének
Lágy lengedezésein;

A'hol a' csermelly-follyása
Meg-ált, 's szánta sorsomat,
'S a' zöld berek' viszz'hangzása
Sokallotta jajjomat,

...
Hol a' zöld fák leveleit
Sohajtásim ingatták,
'S bé-mohozott gyökereit
Vér könnyeim itatták,

Itt — sírtam — itt panaszoltam
Kínyaim özönében,
Itt epedtem — itt jajjoltam
E' tölgy-fa környékében,

Itt — a' zöld hantra le-dülve,
A' remény 's kétség között
Mély andalgásba merülve
Bús szívem itt' — gyötrődött.

...
Most-is itt' az enyészetnek
Borzasztó vidékein,
Itt' a' lankad'tt természetnek
Komor szürkületein,

Hol a' hegyek' meredéki
A' felhőkig nyúlának,
'S a kö-sziklák' düledéki
Vad félelmet mutatnak,

³⁶ A bevezetés 1, 3—4, és 7. (számozatlan) lapjairól.

Hol az erdők' bolytaiban
Zúg a' patak' folyása,
'S riaszt a' fák-udvaiban
A' bagjok' huhogása,

...
Itt kiáltom fünek, fának,
Szerentsétlen sorsomat,
Itt' a' hóld lágy világának —
Itt'-fedezem kínomat,

Itt' sirok míg a' kietlen
Berkes völgyek meg-szánnak,
Itt' nyögök míg a' lelketlen
Kö-sziclák meg-lágyúlnak.³⁷

Találhatók a kis kötetben gondosan stilizált prózaversek is: *Lelkemhez, Síromhoz*, szentimentalizmus és sírköltészet jellegzetes termékeiként; ezek Nagy Ferenc 1807-ben megjelent hasonló tárgyú ódáinak gondolataira épülnek fel.

Hogy a szentimentalizmus és a halotti költészet milyen mértékben s milyen kölcsönhatásban irányította Buczy Emil költészetét — erre az oeuvre ismeretlensége folytán itt csak bizonytalan választ adhatunk. Buczy nagyrészt névtelenül kiadott költeményeiből sohasem jelent meg gyűjtemény, s a korszak nagy nevei között emléke elhalványodott. Holott Döbrentei nem ok nélkül tartotta őt Erdély legnagyobb költőjének, lelkes sorokban magasztalva versei szépségeit, bár bizonyos érthetlenséget, homályt vetve olykor szemére;³⁸ s nem ok nélkül írt lelkesítő dicséretet Kazinczy 1805-ben Buczy Csokonait dicsőítő ódájára válaszul.³⁹ Amennyire megítélhetjük, a finom ízlésű, igen sokoldalú irodalmi műveltséggel rendelkező Buczy Csokonai hatása alatt kezdte költői pályáját, s a klasszikával párosult szentimentalizmus érlette saját hangját megtaláló költővé.⁴⁰ Költészetében — mint a Joannához írott vers mutatja — a sírköltészet e tartalmakkal telítetten kapott helyet.

A magyar klasszika és szentimentalizmus sajátos terméke végül Vályi Nagy Ferenc költészete is. A ma már csak az Iliász-perből ismert sárospataki tanár tudatos és tudós költő

³⁷ 14—19. I. Más Himfy-utánzókra I.: FENYŐ ISTVÁN: Kisfaludy Sándor. Bp. 1961. 166—167.

³⁸ JANCsó ELEMÉR: Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez. ItK 1943. KIny. 4., 12.

³⁹ Kazinczy leveleiből idéz: LÁZÁR BÉLA: Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Bp. 1888. 10., 13.

⁴⁰ L. pl. Epedés c. versét (közli LÁZÁR BÉLA: i. m. 16—17.), vagy a következő sorokat (uo. 36.):

... Nincs öröm!
Zokogtam én s hatalmatoktól
Rettegtem óh halhatatlan istenek!
„Nem tiltja szent végzéstek el a könnyeket
Töllem s keserveimnek árjait” —
Mondám zokogva s hangra költek
Fájdalmaim. Egy kies ligetbe vitt
A képzet istenasszonya.
Oh! Nina, messze, messze a liget
Nymphái közt megláttalak,
De nem merék közelíteni.
Elválva társaidtól, csak magánosan
Futottad össze a liget rejtekeit,
S előttem állottál, szemeim — reád,
Szemeid reám függesztve szóvalan...

volt. *Ódák Horátz' mértékeinn* című, Kassán 1807-ben megjelent kötetéhez terjedelmes „toldalék” csatlakozik. Ebben mindenekelőtt a használt versformákat magyarázza meg, majd *A' régi poézisról s' azzal való élésről* címen a versformák történetét adja elő a természeti népek első megnyilvánulásaitól az antik költészetben keresztül a latin és nem latin „kadentziás” vers születéséig, sok példával, s Herderre hivatkozva. A magyar költészetben Nagy kötelezőnek érzi az antik formák használatát, kivéve az istentiszteleti énekeket, a társasági dalokat s a köznépi énekeit, végül a példabeszédeket. Az antik költészet tartalmi-szemléleti vonatkozásait viszont modernizálандónak tartja, hiszen ezek a vonatkozások „a' mai században más színbe öltöztenek”. E „más szín”-hez az érzelmek világa is hozzájárul: „Ha a poézis az érzékenységeknek nyelve; ha az a' lélek tüköre: úgy kell azt alkalmaztatnunk, hogy az által a' tiszta, ártatlan emberi érzés, még az olly dolgokban-is, mellyeknek matériája *szereket* ne elromoljon, és megalatonodjon, hanem segítődjön” — írja.⁴¹

Az e szellemben kibocsátott „Ódák” három könyvből áll. Első könyve a természet jelenségeinek — hegy, patak, forrás, eső, szélvész, villámlás, szivárvány, hajnalcsillag, nap, fellel — szentel egy-egy ódát, magasztalva bennük a teremtet. Néhány kifejezetten vallásos óda mellett a költő azután az érzéshez, az okossághoz, a reménységhez, az álmhoz, a muzsikához, a múzsákhoz, a poézishez intéz ódákat, (ezeket bevezetésében himnusznak nevezi) kifejtve bennük — sokszor erőteljesen, művészien — a kor klasszikus költészetének szokásos gondolatait, olykor Berzsenyire emlékeztetve, bár kisebb tehetséggel, kisebb változatossággal. Míg azután a harmadik könyv alkalmi, s az 1805. évi eseményekhez kapcsolódó politikai verseket tartalmaz, addig az első könyv utolsó darabja, *E' világ vége* a világ összeomlásának apokaliptikus színezetű megjelenítésével sajátos versciklus nyitánya is egyben. A negyven versből álló második könyv ugyanis a magyar halálköltészet egyedülálló gyűjteménye: néhány kivétellel valamennyi darabja az ember halandóságának problémájával foglalkozik; Nagy Ferenc filozófiai verseknek nevezi őket. (E könyvben kilenc azoknak a verseknek a száma, melyekben a mulandóság kérdése nem kap fontos helyet, illetve nem áll kifejezetten a középpontban; viszont az 1. és 3. könyv összesen szintén negyven versből négynek tárgya ismét a halál, végítélet, öröklét kérdése, kilenc pedig több szakaszon keresztül foglalkozik ugyanezekkel.) A kiindulópont változatos; míg azonban a lélek halhatatlanságáról, a sírhoz, az éjszakához, egy sír kőoszlopához írott versek természetszerűleg foglalkoznak a halál gondolatával, addig mehökkentő az a morbiditás, mely a költőt a pillangó, a tavaszi kikirics, a jácint, a gyöngyvirág, az ibolya, a „plánta-csira” megéneklésekor az elmúlás fájdalomának kifejezésére inspirálja. Az egyes versek gondolatmenetében sok a hasonlóság: a költőt a természet alkotásainak pusztulása — vagy megújulása — saját létének mulandóságára emlékezteti, hogy azután érzései vagy e mulandóság rezignált átélésében, vagy egy túlvilági élet reményében csúcsosodjanak ki. Bár így a tartalom nem sokrétű, s a képek, gondolatok — mint Berzsenyinél is — ismétlődnek olykor, egyetlen témáját a költő változatosan, átéléssel, erővel, olykor realizztikusán éneklő meg. Szépen fejezi ki e halálköltészet ars poeticáját *A' temetőkert* c. vers:

Nem, én nem irtódzom piáno hangzatú
Lantomat, oh Nyugalom'
Szent Kertje! hantjaid között

Zengetni: tsendesenn ledűllök e'gyepes
Halmok alatt, kinyitom
Szívem', hogy abba folyjanak
Vigasztalás'id, 's rólad éneklek...

⁴¹ Ódák Horátz' mértékeinn. Kassa 1807. Az idézetek a 262. és 271. lapokról.

A temető békéjének, a túlvilági lét reményének vázolója után a költő mulandóság-líráját a szerelmi költészettel állítja szembe:

Én itt, — hol a' Hóld-is barátokzik velem,
Czélus ezer szemeit
Vígasztalásúl rám veti,

'Szerelmes'imnek-is ditső árnyék'ival,
Mellyek ezen szomorú
Síronn lebegnek, szólhatok —

Lantolni kész lészek. — Te óh tsendes vidék!
Több örömekre vezetsz
Mint Ámor önnön lantos'it.⁴²

A könyv egyik legszebb darabjában: *A' hajnalhoz*⁴³ a költő a hajnal örökös megújulásával állítja szembe saját léte egyszери voltát:

Nem, nem halsz te meg, óh mennyei termetű
Nap testvérje, ditső Hajnal! az ég örök
Ifjúságot adott néked, örömmre nyíltt
Ortzádról soha nem fogyó

Vídámság mosolyog: sárga palástodat
Minden nap' leveted; földre lehúllatod
Rózsákból kötözött újj koszorúd', hogy azt
Hervadt szín ne borítsa-el.

...

Így reggelre, midőnn a' nap előtt kijössz
Minden tsillagokat verni homály alá,
Ifjú dísz mosolyog homlokadonn viszont,
'S ortzád színe befesti az

Erdőknek tetejét: újjra szövött arany
Színű köntösöd a' tsillapodott vizek'
Híg tükrébe lövell lángokat, és azok'
Méllységébe' lobogva ég.

Így újjúlsz te meg, így vissza teremtetik
Oh százszor gyönyörű Hajnal! elébbeni
Ifjúságod. — Az én lételem, ah! nem így
Tart; minden nap emészti azt.

Föld' testvérje vagyok: mostoha szoptatóm
A' természet, adott díszemet egynehány
Vidám reggelek el-múlva létepedesi
Rólam, hogy mosolyogja majd

A' vénség' keze közt testem' elaszodott
Kóróit...

⁴² Ódák. 159—162.

⁴³ Uo. 113—116.

Ugyanez a gondolat ismétlődik — még fájdalmasabb hangsúllyal — *A' kikirtshez intézett második ódában:*⁴⁴

Téged' legelső lételednek hajnalán
Énekkel a' madár köszönt;

Tsudálja díszed' a' patsirta 's a' nap-is
Tsókol meleg sűgárral:

Én bús Szüléimnek patakzó könnyei
Közt vettem által léttemet

Magam kiáltottam magamra Jajt, midőnn
Ezen világba béhozott

Tsak egy burokkal fedve a' természet, és
Elhagyni kezdett engemet;

Forró szerelme vált hideggé, 's ott hagyott
Füldokva vérem' árja közt. —

Rád életet fuvall Zefir' lehellete:
Rám a'. Halál a' sír felől

Lassann apasztó szelletet fú 's titkosann
Fogyasztja mérge életemet.

Magától adódik az összehasonlítás Fazekas Mihály *A tavaszhoz* írott versével, a tavaszi kikircsről ebben írott, szelid derűt árasztó soraival. A gyöngyvirághoz intézett ódában a költő finom bájjal írja le a virág szépségét:⁴⁵

Tégedet egygy hatalmas
Kéz remeklett, melly az eget raktaki tsillagokkal.

Ez maga gyöngyözé-kí
Homlokad'; s mejjed tele ez füzte ezüstharanggal

Mellynek aranyba foglaltt
Nyelve, ingatván Zefir, ezt zengi: nagy a' Teremtő.

De ez a szépség is rövid életű. A költő a virág hervadását ezúttal nem saját elmúlására vonatkoztatja: e versében a virágtól kíván új erőt nyerni:

Jőjj ide, még köszöntlek
Egyszer, és halj meg; de azért éneklek nevedről

Hólttodd utánn-is, óh jőjj!
Válj lehelletté, gyönyörű! bennem, erőddel élessz.

Más versek a virtus megörökítő hatalmában keresnek feloldódást, mint a méltóság-teljes, antik ízű megnyugvást az érdem demokratikus felfogásával párosító *Egy sir' kőoszlopához:*⁴⁶

⁴⁴ Uo. 127—130.

⁴⁵ Uo. 133—135.

⁴⁶ Uo. 162—163.

A' puszta név, ha bár aranybetűk között
Tündöklék-is, ha nints az Érdem' Templománn
Felírva, majd az öszvetörtt hitvány kövek
Között, örökre néma hant alá temettetik.
Tsupánn az Érdem, és Minerva tartja-fel
Nevünket, elromolhatatlan oszloponn.

Ugyanígy A' *halálhoz* szóló, a megszemélyesített halált hagyományos eszközökkel festő,
s a borzalmat modern gondolattal feloldó óda.⁴⁷

Küld gyilkosúl rám — meglehet — a' komor
Vénséget, óltsd-el hűtt éreimbe' vig
Érzés'im; ortzámonn, letépvén
Disszeimet, hasogass barázdát.

De, zárd-le rostás felleg alá szemem'
Fénnyét; takard-el tőlem ezen remek
Világot, a'mellyet sokáig
Néztem örömmel, örök homálllyal.

Verd által e' test' kérgeit a' dühös
Fájdalmak éles törjeivel; szegezd
A' kínok' ágyához nyiladdal
Megkötözött tagaim', 's fagyaszd-meg.

...
Rettents, hogy e' test, majd mikor e' világ
Halomba tűz közt düllni-fog a' porok
Közül ki nem fejtődzik, és a'
Semmibe tűnik örökre léttem.

...
Én 's égi Músám durva hatalmadat
Nem fogjuk a' sír' vedreibenn soha
Érezni: minket halhatatlan
Virtusaink az Egekre visznek.

Folytathatnánk a példákat. Ennyi is elég azonban annak bemutatására, hogyan válik uralkodóvá a mulandóság gondolata Nagy Ferenc költészetének e szakaszában minden más élmény felett. Ez a gondolatkör már túljutott a szentimentalizmuson, annak homályos bánkódását az elmúlás fájdalmában testesítve meg. Míg Kemény Miklós idézett költeményében a fájdalmas érzések túlcsoordulásának okáról nem szerzünk tudomást, itt a költő nem áradozik: tárgyilagosan, bár rezignáltan, olykor reménykedve néz szembe a minden képből rátekintő halállal. Hogyan jutott Nagy Ferenc a szentimentális gondolatkörtől a halál költészetéig: erre az 1820. évi, Kazinczy által kiadott kötetében megjelent, de korainak látszó ódája utal, *Óda a' reménységhez*, melyben — Csokonaihoz hasonlóan, s mégis mennyire másképpen — a reménynek tesz szemrehányást meghíúsult biztatásáért:⁴⁸

Már nints nyugalmam? [;] virtusimért igaz
Bért nem vehettem; semmibe nem lelek

⁴⁷ Uo. 164—166.

⁴⁸ Polyhymnia. 202—203.

Valódi bődogságot; élnem
Már nem öröm, gyötör a' halál is;

A' kínos élet' terhe lenyomta vig
Érzésim, és bús lelkemig elhata
A' Bánat; ostromolni kezdtek
A' nyavalyák leverő nyilokkal.

Már nints előttem semmi tsalóka tárgy
A' sír' emészthő képe lebeg szemem
Előtt; egybenn festve látom
Hogy mi vagyok, 's hova kell lemennem.

Halál emeld fel hát nyilad' ellenem;
Vermedbe gyűrj be; kínaimat fogyaszd,
Már látom itten senki bődög
Nem lehet. Így fizetel reménység.

Hogy alakították-e, s milyen közvetlen hatások alakították Nagy Ferenc költészetét — ezt további vizsgálatnak kell eldöntenie; említett toldalékában egyedül Klopstockra hivatkozik kortársai közül, de rá is csak formai szempontból. A hagyományos halotti verselés e sajátos költészet létrejöttében bizonyosan szerepet játszott, mint ezt a költő néhány szép emlékkerse, így a Joannához írott is mutatja: ezekben a gyász szokott módon, valamely halálesethez kapcsolódik, hogy azután rajtuk keresztül válják a költő az egyéni gyász megéneklőjéből általános érvényű érzelmek, gondolatok kifejezőjévé. E gondolatkör néhány érdekes darabja az említett 1820. évi *Polyhymnia* című kötetben is megjelent (így *A' halál' háza* c. látomás); a kötet azonban, mely a költő pályájának minden szakaszából tartalmaz különféle versformákban írott verseket (három szonettet is), egészében kevésbé jelentős és modern, mint az 1807. évi ódák. Nem tévedünk talán, ha elsősorban Nagy Ferenc ez elfelejtett kötetének tulajdonítunk jelentőséget a magyar klasszika és a magyar szentimentalizmus fejlődéstörténetében: mint amely ez utak egy állomását minden más ismert alkotásnál hívebben, s nem is költői szépség nélkül mutatja be.

Amikor a szentimentális érzés- és gondolatvilág átadja helyét — és eredményeit — a romantikának, a halotti költészet is háttérbe szorul az irodalom műfajai körében. Elsősorban hagyományos formáiban él majd tovább a század harmincas éveig, bár arra is vannak nyomok, hogy a hagyományos keretek közé is behatolt, ott teret nyert az a laikus felfogású mulandóság-költészet, melynek századeleji körképét a Hajóssy Joanna emlékére összeállított antológia nyújtotta.

В. Виндиш Ева

КЛАССИЦИЗМ И СЕНТИМЕНТАЛИЗМ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Научный очерк знакомит со сборником траурных стихов созданный в первом десятилетии 19-го века. Сборник стихов был составлен известным специалистом по истории права, издателем юридических источников Мартон Дьердь Ковачичом в память умершей молодой супруги. Научный очерк исследует стихи на венгерском и немецком языках запланированной антологии на многих языках. Писатели стихов только в небольшой части были известными поэтами, большая часть их была известна только стихами написанными по какому либо случаю, а несколько писатели стихов были совсем неизвестные лица. Сборник весьма пригоден для исследования настоящей литературы и литературного общего вкуса.

Анализируя стихи можно вывести то заключение, что в эту эпоху в Венгрии существовали различного рода литературные традиции: следы поэзии стилей рококо, барокко можно найти в стихах точно также, как и традиции древней поэзии коллегии. В литературном смысле более ценные стихи написаны в классическом стиле и форме времени; однако полную ценность означают только те стихи, в которых элементы классического идейного мира соединились в одно с элементами сентиментализма. В то время как с одной стороны сборник стихов доказывает широкое распространение сентиментализма во вкусе венгерского общества того времени, с другой стороны дает тоже возможность показа нескольких характерных особенностей сентиментализма, в первую очередь связей с погребальной поэзией.

В конце, научный очерк переходит к одному забытому тому стихов Ференца Надь Вали, одного из авторов антологии. Этот том является в Венгрии единственным в своем роде плодом погребальной поэзии созданной из смеси классических и сентиментальных элементов.